

ТМ	Г. XXXVII	Бр. 1	Стр. 441-457	Ниш	јануар - март	2013.
----	-----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 332.122 (497.11-13-77 Лесковац)(091)

Прегледни рад

Примљено: 23.08.2010.

Ревидирана верзија: 28.12.2012.

Одобрено за штампу: 21.03.2013.

Јовица Цветковић

Висока пословна школа

струковних студија

Лесковац

ЈУЖНА СРБИЈА И ЛЕСКОВАЦ НА ИСТОРИЈСКОЈ ПЕРИФЕРИЈИ: ЈЕДАН СОЦИО-ЕКОНОМСКИ ПОГЛЕД

Апстракт

У раду је на изабраном примеру историје Лесковца у Јужној Србији тестирана нова социо-економска хипотеза да вредносни систем локалне заједнице може да производи различите развојне последице ако је у сагласности или колизији са циљном функцијом друштвеног система. Њено универзално важење тестирано је на простору једне локалне заједнице.

Историјски извори о Лесковцу, као једном од гравитационих центара Јужне Србије, послужили су да се ближе разуме социо-економско меандрирање овог подручја Србије кроз процес прилагођавања вредносне структуре различитим друштвеним и историјским амбијентима. Својеврсна ишчашеност развојне путање локалне економије Лесковца види се у другом светлу када је посматрање ослоњено на методолошки апарат који је у класичну економску анализу увео Даглас Норт. Добијени су могући узроци за цикличне успоне и падове једне локалне економије и Јужне Србије као социо-економског простора.

Кључне речи: социо-економија, локална економија, периферија, „комплекс ниже вредности“, контингентирање

SOUTHERN SERBIA AND THE CITY OF LESKOVAC ON THE HISTORICAL OUTSKIRTS: A SOCIO-ECONOMIC PERSPECTIVE

Abstract

In this paper a new socio-economic paradigm has been tested on the example of the City of Leskovac in Southern Serbia. The paradigm claims that the system of

---

jcvetkovi@gmail.com

values in a community can produce different developmental consequences if it is in agreement or in collision with the target function of a social system. The universal validity of this paradigm was tested in the space of one local community.

Historical sources about the City of Leskovac, as one of the centres of Southern Serbia migrated toward by its surrounding population, were used to provide a closer insight into socio-economic winding of this region of Serbia through the process of adaptation of the structures of values to different social and historical environments. The typical "disjointed" path of development of the City's local economy is seen in this paper from a different perspective when analyzed in terms of methodology introduced to the classical economic analysis by Douglass North.

Possible causes were found for cyclical ups and downs of the local economy as well as of Southern Serbia as a socio-economic space.

Key words: Socio-Economy, Local Economy, Outskirts, Inferiority Complex, Contingency

УВОД

Неокласична економска парадигма полази од претпоставке рационалног понашања појединца у доношењу одлука. У основи јој је хипотеза да је свет рационално структурисан и да је човек у стању да изабере најбоља решења за себе, са претпоставкама које искључују било какве неизвесности из окружења.

Међутим, нова институционална економија, која се у основи темељи на неокласичној парадигми, има неке своје допуне:

„Загрижени неокласични економист воли да верује да идеје, идеологије – у ствари, веровања уопште – немају значаја, пошто људи иду за оним што је у њиховом сопственом интересу... У ствари, међутим, људи живе у свету неизвесности“ (North, 2004, стр. 222–223).

То по Дагласу Норту, једном од важнијих протагониста овог економско-теоријског правца, у најмању руку, усложњава економски избор.

Другу половину 20. века обележили су економисти нобеловци који су у ову парадигму унели елементе субјективног доживљаја света (Coase, 2004, 1960; Buchanan, 1965; Becker, 2004). Они тврде да вредносна и институционално-организациона основа окружења одређује понашање људи у доношењу индивидуалних и колективних одлука (Прокопијевић, 2004). Отворили су могућност да се траже одговори на питања као што су: Зашто неке заједнице економски напредују а неке не (Eggertson, 1999, str. 27), или зашто неке заједнице мандрирају у времену? Јер:

„Време је фактор провере, потврде и корекције вредносног система који су успоставили људи. То није егзактно мерило, као новац у трговини, али другог нема“ (Максимовић и Мијатовић, стр. 37).

Присталице тзв. „интерактивне тезе“, коју су развили Даглас Норт и Стив Пејовић (Pejovich), сматрају да је копирање немогуће, јер су понашања институционално одређена многобројним карактеристикама различитих заједница, која се у различитом простору и времену непоновљиво испољавају. Јер, како Норт каже:

„Иако су правила била иста, механизми примене, начин на који се примена изводи, нормe понашања и субјективни модели актера нису били исти“ (North, 1990, стр. 101).

Још је први социо-економист Макс Вебер уочио везу између веровања и економског понашања (Swedberg, 1998). Сматрао је да је основа тог веровања религијска (Вебер, 1968) и да постоји каузална веза између веровања и структуре друштва која последично омогућује економски раст.

Позната су два стандардна бихевиористичка веровања: индивидуалистичка и колективистичка. Научници сматрају да између индивидуалистичких веровања и економског раста постоји чврста веза. Колективистичко-бихевиористичка веровања брзо наилазе на границу свог раста када треба напустити групне услове и ускладити понашање са безличним индивидуалистичким правилима која ова намећу. Авнер Гријф (Greif, 1989) то је показао упоређујући понашање ђеновљанских и исламских трговаца у трговини на Медитерану у 11. и 12. веку, у којој су ови други брзо дошли до границе свог пословног раста, па су се окренули познатом локалном амбијенту, у којем су остали „заробљени“ и у наредним вековима, што је изазвало даљњу стагнацију.

Одакле проистиче веза између индивидуалистичко-бихевиористичког веровања и економског раста? Даглас Норт сматра да прилагођавање постојеће вредносне структуре друштва пролази кроз процес филтрирања стеченог појединачног знања и искуства кроз које пролазе различита друштва на различите начине кроз време (North, 2004, стр. 224).

Тако се долази до закључка да оне друштвене структуре које успешно филтрирају искуства производе услове **прилагођавања** за економски раст. Верује се да су то оне институционалне и организационе структуре које се заснивају на индивидуалистичко-бихевиористичким веровањима, а да је хришћански религијски оквир средњег века био тај погодан извор процеса прилагођавања. У већ чувеном чланку Норт (North, 1998) на овај начин је приказао историју Западног света на путу ка успостављању његове економске хегемоније између 10. и 18. века.

НА ПЕРИФЕРИЈИ ОТОМАНСКОГ ЦАРСТВА

На православно-хришћанској основи је грађен вредносни систем средњовековне Србије, у нечему различит од западне рационалности. Сматра се да има нешто више елемената колективистичко-бихевиористичког вредносног система. Уважавајући га као извесно ограничење, ипак не може да послужи за разумевање специфичног положаја Јужне Србије (који је наша тема). Јер, ради се о истом вредносном оквиру.

Институционално-организациона структура модерне Србије наслонила се на колективно искуство које је одредило **изопштење** из државног система Отоманског царства и сан о изгубљеној **држави**. Зато Иван Ђурић каже:

„У Србији је, рецимо, искуствено било потпуно непознато осећање дужности (верности) према власти и њеним изразима, али, са друге стране, у истој Србији је постојало дубоко усађено осећање обавезе према ‘држави’, схваћеној апстрактно..., као синониму за ‘отаџбину’“ (1990, стр. 142).

Политички и национално важна улога Српске православне цркве доприносила је одржању сна о националној држави, подржавајући тиме стање изопштености. Процес ослобађања 1804–1878. г. отворио је пут слободу индивидуалистичког вредносног система, али и тешку „муку“ савладавања институционалне и организационе неизграђености.

Тако је, на пример, од Устанка (1804), преко првог Устава (1835), па до коначног ослобођења највећег дела територије садашње Србије (1878), текао процес изградње вертикалне структуре државе, а да он нпр. у једном делу те структуре ниједног тренутка не достигне ниво народне самоуправе локалних заједница постигнут у оквиру Отоманског царства на крају 18. века (Маринковић и Марковић, 1995, стр. 27). Додуше, не ради се ту о самоуправи у правом смислу речи, јер она није била део Отоманског државног система. Међутим, једном успостављен колективистичко-централистички образац није се напуштао до данас. Маринковић и Марковић закључују:

„Да је такав модел прихваћен и операционализован, претпостављамо да би он био снажан извор демократског зрачења на укупан развој државног уређења, политичких институција и политичког живота“ (1995, стр. 97).

Пошто тако није било, трагови у друштвеној организацији протезаће се кроз читав наредни век.

Стална интелектуална и политичка борба (Светозар Марковић, Народна радикална странка) и законодавна активност на тему општинске управе оставили су нереалну слику о овој установи у Срби-

ји 19. века. Многобројни закони о локалној самоуправи су увек завршавали њиховим непримењивањем, а и у самом законском слову доминантан је био државни став неповерења – надзор над општинском влашћу увек је повераван Министарству полиције (све до 1941)! Овакав, изгледа код Срба сталан, однос према нормативној активности још 1865. поводом једног од српских устава Јован Јовановић Змај ће опевати у песми *Јутутунска Јухахаха* (1865).

Колективна представа о самоуправи се тако реално исцрпљивала у задружном животу и мобама, а однос према децентрализацији је увек био оптерећен државним разлогом (нем. *Staatsräson*). Маринковић и Марковић се чуде:

„Тешко је разумети зашто је дошло до укидања народне самоуправе, ако се зна да је одбрана те самоуправе био непосредан повод за подизање устанка“ (1995, стр. 97).

Освајањем власти Народна радикална странка је брзо напуштала причу о општини као својој главној изборној теми. То брзо напуштање Маринковић и Марковић сликовито и прецизно описују:

„Само дан након признавања независности Србије (14. јул 1978) донет (*је*) закон о изменама и допунама општинских закона из 1866. и 1875. г., којим су укинута преостали облици општинске самоуправе и над општинама успостављен пуни полицијски надзор“ (Маринковић и Марковић, 1995, стр. 52).

На истом месту цитирају и Светозара Марковића као сведока савременика: „Наша општина није ни у чему самостална. Она стоји непосредно под туторством полиције“. Овај колективистички вредносни суд испољаваће се кроз непрекидни политичко-психолошким отпор према било каквој децентрализацији и демократизацији земље. Што ће обележити и доношење последњег Устава Србије из 2006. године.

Но, и таква непостојећа самоуправна слобода је нереални сан неослобођене Југоисточне Србије. За то време она живи свој социоекономски живот на периферији Отоманског царства (1454–1878). О евентуалној разлици тог живота са остатком тадашње Србије може се наслутити из наслова два историјска истраживања са истог научног скупа Лесковачког зборника „Културно-историјска баштина Југоисточне Србије“: Радивоја Радића – *Глад у српским земљама XIII–XV века* (1999) или Душана Спасића – *Средњовековна Дубочица – богата и многољудна земља* (1999). Једним – временски значајним делом – Јужна и Југоисточна Србија живе и на периферији ослобођене Србије (1804–1878). Дакле, на ободима једног недосађаног и једног нежељеног стања, формирајући фрустрирајуће стање двоструке изопштености – једном из државног система непријатељског окружења, а цела једна генерација и из државног система ослобођених сународника.

У историјским околностима датог друштвеног окружења градио се вредносни систем локалног становништва. Он ће бити оптерећен отежаним условима институционалне неизграђености и потребом да се нађе рационално решење опстанка. Зато ће друштвено-економска организација локалног становништва бити усмерена на патријархалан сеоски пољопривредни живот, занатске радионице, путујуће трговачке караване и вашаре/сајмове.

Тај начин живота на периферији Отоманског царства, и посебно 74 године (целе једне генерације) на периферији Отоманске, али и новоослобођене српске државе, формирао је специфичан социо-психолошки вредносни модел карактеристичан само за становништво Југоисточне Србије. Историчар и византолог Иван Ђурић је у својим чланцима, сабраним и проширеним у једној књизи („Историја – прибежиште или путоказ“, поглавље “Историјски поглед на будућност кризе у Југославији”, стр. 89–170, основни текст објављен у: *Одјек*, година XLIII, бр. 6–7, Сарајево, 15.3–15.4.1990; *Ibidem*, прилог *Одјека*, година II, бр. 5, стр. 9–20), скренуо је пажњу на овај положај становништва Јужне и Југоисточне Србије, који је створио код њега посебан положај двоструког подаништва, произашао из фрустрирајућег стања националне неостварености. Ево одакле, по њему, извире тај положај:

„Ваља првенствено знати да је динарско становништво... имало улогу чувара националне самосвести Срба, њихово је српство врло сигурно у себе,... има одавно изграђено национално самоупоздање, што није у потпуности био случај са крајевима, добијеним по проширењу 1878. године. Природна је потреба национално недовољно афирмисаних да се доказују пред сâмима собом а затим и да стичу заслуге и у очима читавога народа који их је „прихватио“ у своја недра. Јер, чак и српска наука често заборава да је 1878. године..., простор који је српска држава стекла био настањен живљем несумњивог словенског, али и недовољно артикулисаног ужег, српског, националног осећања. Ништа необично, имајући у виду померања етничких граница српског народа током векова, снажне утицаје суседног бугарског (и још прецизније: шопског) етноса, дугачко присуство турске власти, да не набрајам даље (1990, стр. 140).“

Такав положај ће первертирати у појачану потребу овог становништва да се доказује пред сâмим собом, али и пред ослобођеним сународницима. Како закључује Ђурић:

„У крилу матичног народа, разумљиво је да више теже националном доказивању они који, у крилу сопствене нације, још нису доживели пуну афирмацију или они који ни сами нису сасвим сигурни у властито (релативно младо) национално биће“ (1990, стр. 141).

У постојећи вредносни систем, који је по правилу национално заокружен, тако је уграђен један нови вредносни критеријум на

ограниченом националном простору, чије ће се последице протезати и у наредни век, а који је код становника Јужне Србије произвео својеврсно фројдовско стање „комплекса ниже вредности“ (нем. *Kleinminderwertigkeitskomplex*) у односу на остатак Србије и њен национални пијемонт (престонички Београд).

Ова специфичност Јужне Србије ће бити локална константа, а производшеће посебан процес прилагођавања и врло конкретне социоекономске последице. Ипак, закључује Ђурић:

„То не значи... да Нишлије или Врањанци нису данас Срби баш као и становници некадашњег „београдског пашалука“, нити да Велика Морава није срце данашње Србије, више од било које реке у Србији, то је само илустрација за у више наврата понављану тезу, према којој нити народи нити њихове територије нису велике („детерминисане“) категорије“ (1995, стр. 141).

Књижевну слику те недетерминисаности најбоље је описао Борислав Пекић у седмотомном *Златном руну* (1978–1986).

ЛЕСКОВАЦ У ЦЕНТРУ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

Изабрали смо град Лесковац као погодан пример који треба да одслика последице изграђиваног вредносног система становника Јужне Србије. Ово због тога што теорија локалне економије препоручује посебно посматрање различитих урбаних гравитационих центара (нпр. Ниш, Лесковац и Врање у Јужној Србији) јер се локалне заједнице разликују по својим аутохтоним путањама развоја које природно нису једнозначне, без обзира што у конкретном случају у основи имају сличан вредносни систем.

Од првих писаних трагова о Дубочици као области, односно Лесковцу као насељеном месту (1395), ово подручје је било монета властелинских поткусуривања, што је први знак његове периферности (али истовремено и значајности). У првом веку отоманског запоседања, све до великих аустријско-турских ратова 1683–1699, имао је статус полуутврђења.

„Лесковац је био, углавном, насеље на левој обали Ветернице, у подножју Хисара. Сам Хисар је представљао малу утврду, пре добро утврђен шанац но град (тврђаву или тврђавицу) са изграђеним војним постројењима и сталном посадом. Лесковац није представљао гарнизонско место“ (Стојанчевић, 1997, стр. 157). „Тек 1689. трупе принца Еугена заузеле су тврђаву и она је од тада почела да пропада“ (Каниц, 2008, стр. 19).

То му је одређивало статус града слично другим западно-хришћанским средњовековним градовима (Вебер, 1976). После великих ратова и демографског и економског пустошења, социоекономски статус Лесковца изграђује се из почетка.

У срцу Јужне Србије он нема потребу да буде град–утврђење (какову улогу скоро до краја средњовековног периода задржава Ниш), па се економски живот одвија слободније изван ограничавајућих зидина града.

„Од свих области ‘у близини Ниша’ једино је Дубочица била ван трасе цариградског друма, па је и тога ради испуњавала предуслов да буде гушће настањивана, па, самим тим, и богатија од околних области“ (Спасић, 1999, стр. 73–74).

На раскрсници трговачких путева „ван трасе цариградског друма“ постаје свратиште каравана, трговачки центар, у путописима описиван као град вишедневних вашара/панађура. Развија се на обе стране реке Ветернице до статуса седишта пашалука (1787), са подељеним муслиманским и хришћанским становништвом. Према једном запису, пред Први српски устанак имао је већ 10.000 становника (Стојановић, 2004, стр. 320).

Социо-економски живот становништва одвијао се у условима индивидуалног ограниченог предузетништва и колективне неслободе. Сlike кућа од блата одражавале су сиромаштво у периферности (Хаци-Јованчић, 2010). Али се у плодној Лесковачкој котлини створио заметак вредносног система који је омогућио стварање услова за будуће експандирање.

„Неки историчари су, иначе, изнели запажања, да становници Лесковца, за време Турака и задуго наког тога, нису били занети националним романтизмом, тако карактеристичним за људе XIX века, што се веома повољно одразило на менталитет првих индустријалаца овог краја који нису гледали на друге обзире и ограничења, осим оних који су се директно тицали њиховог профита и развијања индустрије коју су започели. Резултат тог процеса је било убрзано мењање вековног наслеђа и прихватање нових производа и технологија (Електродистрибуција, 2005, стр. 25).“ „За време Турака и непосредно после ослобођења Лесковац је био не само велики град, већ једновремено један од најкрупнијих центара у Србији. У њему је после ослобођења било много занатлија и ситних трговаца (843) и Лесковац се по њиховом броју приближио Београду, у коме их је било 966. Узмемо ли у обзир тадашњу величину Београда, који је имао три пута више становника од Лесковца (Београд је 1884. г. имао 35.483 становника, Лесковац 10.870, Ниш 16.178, а Крагујевац 9.083) видимо да је Лесковац био највећи чаршијски центар Србије“ (Коцић, 2008).

Деветнаести век ће протећи у даљем економском јачању овог подручја. Лоциран на безбедној удаљености од српско-турске границе, Лесковац није трпео последице честих буна (сем једне из 1841), наставио је да развија занатство и трговину, па се средином тог века демографски приближавао самом ослобођеном Београду. Према доступним подацима за 1858. годину (Стенографске белешке Народне

скупштине Србије из 1879, стр. 356), град Лесковац је имао 15.000 становника (једним значајним делом муслиманске вероисповести), док су остали највећи градови у данашњој Србији имали: Београд 22.000 становника, Ниш 10.500, Крушевац 7.000 и Крагујевац 4.000 становника (Димитријевић, 1952). Поглед преко границе у ослобођене сународнике производио је изазов за веће самодоказивање.

Ослобођење од Турака последњих дана 1877. г. дочекано је без организованог устанка и већ започетим економским освајањем некретнина суграђана Турака (дућани, радње, куће, имања). Може се претпоставити каква су тек „освајања“ уследила после колективног и трајног напуштања више од 700 кућа локалних Турака, дотадашњих становника Лесковца! Њихов не мали економски ефекат може се упоредити са изнетим ставом историчара Предрага Марковића у полимици на електронском порталу „Политике“ октобра 2008. г. о неobicном „освајању“ београдских некретнина у, људски и материјално, опустошеној Србији после Првог светског рата.

Само ослобађање изненада је отворило додатну могућност да се нагомилане социо-економске и социо-психолошке фрустрације трансформишу у ванредан економски напор. Зато је Лесковац већ две године по ослобођењу (1879) добио средњу школу, прву фабрику гајтана (1884), прву штампарију (1887) (Костић, 1997), железничку пругу (1886) и везу са националним пијемонтом (Београд), „Лесковачку удеоничарску штедионицу“ (1888), као прву банкарску организацију у Јужној Србији (до балканских ратова формирана су још 4 новчана завода) (Стојановић, 2004, стр. 321), а 1896. г. и прву позоришну трупу и читаоницу (1897). Према историјском искуству западних локалних економија, створени су природни услови за уравнотежен економски раст свих најважнијих привредних сектора за тај стадијум развоја, по линији: пољопривреда → занатство/индустрија → услужни сектор (Милићевић, 1990, стр. 6–16).

У таквом уравнотеженом стању период од ослобођења до 1941. г. протекао је у успостављању и експанзији индустрије (текстилна, металска, керамичка, прехранбена, хемијска, дрвна и индустрија прераде гуме), занатства, трговине, угоститељства (Перовић, 1954) и финансијског сектора (Бецић, 2008). Развој је био толико брз и без довољне социо-економске утемељености да је Лесковац помињан у резолуцијама Међународне организације рада као пример непримерене експлоатације деце у фабрикама.

Социо-економска неутемељеност показивала се у парадигматичном занемаривању развоја јавног сектора. Када је требало обезбедити најмодернији извор енергије за растућу индустрију, економски интерес је брзо усаглашаван, па је 1903. г. изграђена друга хидроцентра и први далековод (од Вучја до Лесковца) у Србији, али је градско становништво добијало ону количину струје која је била напона

довољног за извор светлости петролејке, уместо „сунца у стаклету“, како се првобитно доживљавало ово технолошко чудо (Електроди-стрибуција, 2005, стр. 26). Када је требало градити нову фабрику, лако су просецани пољски путеви, али није било средстава да се они и уреде па су запослени „гацали“ по блату да би стигли до радних места. Потреба за водоводом и канализацијом исцрпљивала се у комшијским расправама око јавних чесама које датирају још из времена отоманске владавине (Станковић и др., 1989, стр. 34), а због запуштености подводног окружења Лесковац је у широј јавности остао познат као маларични град. Иначе је водовод и канализацију Лесковац добио тек после Другог светског рата, о чијим почецима изградње је писао Александар Кадијевић (1999).

Појавиле су се прве последице изграђене вредносне структуре – однос према јавном интересу није пратио, на индивидуалистичком понашању засновану, економску експанзију. Посебан економски статус наметнуо му је и специфичну националну одговорност, те је период између два светска рата провео у Нишком и Врањском а не **свом** округу, иако социо-економски епицентрално место; или у Вардарској бановини, иако најразвијенији индустријски и други трговачки град у Бановини (Цветковић, 2004, стр. 295). Требало је да буде центрипетална сила новоослобођених територија Старе Србије (Павловић и др., 1997 и 1998), јер:

“Виши национални интереси захтевали су да економски слаби и бројчано мањи градови у окружењу (Пирот, Врање и Прокупље) буду окружни центри“ (Стојановић, 2004, стр. 322).

Национална одговорност је без отпора прихватана. У ствари, то је био начин да се локално становништво учврсти у свом несигурном националном бићу.

Процес је имао и позитивну повратну спрегу. И поред тога што није имао институционалну подршку, на изграђеној економској основи град је успео да створи стабилан пратећи социјални сектор: среско начелство, окружни и средски суд, Главни одељак финансијске контроле пореске управе, Окружни уред за осигурање радника, Шумску управу, Монополско стовариште, болницу, Дечју поликлинику (од 1928), Диспансер за мајке, одојчад и малу децу (од 1928), Дом народног здравља (од 1930) (Ђорђевић, 1934).

Све је то произвело да је град Лесковац (са нешто више од 17.000 становника према попису из 1931) у просторном смислу имао зону гравитације која је обухватала преко 300.000 становника (Ђорђевић, 1934, стр. 4; Стојановић, 2004, стр. 322–323). Зона гравитације ће се, према попису из 2011. године, за град од 62.000 становника смањити на 222.000 становника Јабланичког округа, под притиском друга два гравитациона центра Јужне Србије (Ниш и Врање), који су се брже развијали после Другог светског рата.

Крај периода слободног предузетничког испољавања, у сагласју са наслеђеном вредносном структуром, на почетку Другог светског рата у нас, дочекан је са изузетним привредним развојем у односу на своје национално конкурентско окружење (међу најзначајнијим индустријским и трговачким центрима после престонице). У чему се, међутим, састојао тај крај? Шта се то променило 1945. године?

4. ПРОМЕНА АМБИЈЕНТА ПРИЛАГОЂАВАЊА – НАСТАВАК ПЕРИФЕРИЗАЦИЈЕ ДРУГИМ СРЕДСТВИМА

Вредносни систем једне заједнице се не може променити у једној години. Са становишта методолошког приступа Дагласа Норта, сâм амбијент у коме се **филтрирају процеси прилагођавања** такође утиче на искоришћеност расположивих ограничених ресурса (и у крајњем, на резултат стања развијености једне заједнице у времену). Он је толико значајан да одлучује да ли ће се нека заједница развијати или не.

У Србији 1945. г. променио се друштвени филтер – индивидуално приватно власништво замењено је колективним власнишвом. Вредносни систем националне заједнице, који не може лако да се промени, морао је да се прилагођава. Процес прилагођавања производио је фриксионе ефекте, филтрација је понекад била брутална.

Са становишта Јужне Србије, и посебно Лесковца у њој, промена вредносносног система у заједничком окружењу произвела је озбиљне последице. Многи истраживачи су истицали и важну улогу измештања наслеђених привредних капацитета у друге крајеве земље (Миленковић, 2003; Стојановић, 2004). Но, овај ефекат, који је неспоран, може се узети као „елементарна непогода“, ни мање ни више другачија од ратног разарања Лесковца од стране савезничких снага септембра 1944. године. Западна Немачка је у истом периоду имала сличне и веће „елементарне непогоде“ па је у непромењеном системском амбијенту брзо успоставила дејствујући друштвени систем.

За Лесковчане (и Јужносрбијанце) утврђено је да су претходних неколико векова успоставили значајан индивидуалистичко-бихевиористички образац понашања са специфичним „подаништом“ у односу на остатак Србије. Тај образац понашања наишао је на драматичну промену вредносне вертикале у окружењу – уместо **власништва** успостављена је **власт** као доминантан критеријум друштвене организације националне заједнице. У вредносном смислу власништво одговара индивидуалистичко-бихевиористичком обрасцу, власт колективистичком.

„Власт и власништво су два фундаментална начела која леже у основи свих друштвених односа, у свим типовима људских заједница (1990, стр. 38). /.../ Неки мислиоци (Wittfogel) узимају управо улогу, снагу и карактер власти као велику вододелницу

која раздваја различите типове друштва. Власт је окосница политичке организације друштва, а власништво основа његове економске организације... Друштва која су претежним делом утемељена на власти имају карактер политичких друштава... У њима економска ефикасност добија другоразредни значај... Својина доминира у друштвима која су пре свега окренута економској сфери живота“ (Маџар, стр. 38 и39).

Нова друштвена организација је захтевала нов начин прилагођавања у којем економска успешност власништва више није била значајна, већ политичка позиционираност у вертикали власти. У хијерархијској мрежи градова новог друштва Лесковац као гравитациони центар једног дела Јужне Србије није могао да задржи/успостави онај политички значај који је економски имао између два рата.

„Ово се догодило јер је развој градова величине Лесковца у целој југоисточној Европи до Другог светског рата био концентрисан на капиталу, а после Другог светског рата административне функције су играле одлучујућу улогу у одређивању будућности ових градова. Већина индустријских постројења у социјалитичкој Југославији била је лоцирана у административним центрима вишег ранга“ (Стојановић, 2004, стр. 324).

Међутим, то исто и у толикој мери није могло да се каже за друга два гравитациона центра Јужне Србије. Ниш је користио свој повољнији положај у хијерархијској мрежи градова а Врање свој гранични положај, да би последично привукли сразмерно већу масу инвестиционих средстава концентрисаних у централизованим инвестиционим фондovima, па су се развијали брже од Лесковца (Цветковић, 1992). Тако је у 2004. г. град Ниш имао кориговани народни доходак по становнику на индексном нивоу од 120 у односу на просек Србије, а општина Врање 85, дакле на вишем нивоу развијености за 2–3 пута од општине Лесковац (индекс 46) (Републички завод за статистику, 2006).

Зато се већ у првим деценијама после Другог рата примећивао тренд заостајања у односу на просек непосредног окружења. Упоредни подаци о просечним стопама раста народног дохотка још између 1957. и 1962. г. то потврђују. Наиме, у том периоду просечна стопа раста у Србији је била 12,4%, док је за Срез и град Лесковац она износила респективно 9,2% и 8,9%. А за текстилну индустрију још и мање (4,6%) (Миленковић, 2003, стр. 297).

Наслеђена привредна структура у новом друштвеном амбијенту је почела да се мења у правцу развоја непривредног услужног сектора на рачун привредних услужних сервиса који су окосница развоја локалне економије. По подацима који датирају из 1953. г. доминирају запослени у индустрији, управи и трговини (Енциклопедија Југославије, 1968, стр. 516). У 1939. години у Лесковцу је радило 375 трговинских радњи (Миленковић, 2003, стр. 277). Године 1954.

било их је 95, а тек 1990. г. је достигнут предратни број трговинских радњи, када је донет први закон о својинској трансформацији друштвеног капитала. (Цветковић, 2004, стр. 295). У општини Лесковац је већ 1965. године број запослених у структури укупне запослености друштвеног сектора у непривредном услужном сектору био већи (15%) од оног у привредном (12%), да би се тај распон на почетку транзиционог периода још више проширио (непривредни услужни сервиси 20%, привредни услужни сервиси 15%) (Цветковић, 2004, стр. 297).

На почетку привредне реформе и територијалне реорганизације гравитационог простора града Лесковца (1965. године), подручје тадашње општине Лесковац још увек је било за 9,2% развијеније у односу на просек Србије (Цветковић и др., 2005, стр. 93), да би 40 година касније *per capita* кориговани народни доходак општине био за 54% испод просека истог окружења, а на тржишту градова и општина Србије испред ње се нашло 108 општина од укупно 172 (Републички завод за статистику, 2006). Сliku таквог стања савременог Лесковца преносили су разни страни истраживачи и новинари (European Stability Initiative, 2006 и 2007; The New York Times, 2007; The Herald Tribune International, 2007).

Процес прилагођавања, у Нортовом смислу речи, тако је текао природно ка привредној структури општине Лесковац која је одговарала политичком колективистичко-бихевиористичком обрасцу, што је са становишта рационалне циљне функције развојно ограничавајући процес. Он је, сагласно упоредним карактеристикама система заснованом на власти и система заснованом на власништву, произвео логичну неекономску развојну последицу, што само по себи није неуспех система у коме су циљеви неекономски. Зато Љубомир Маџар каже:

„Политичка и економска друштва су у суштини добрим делом неупоредива кад се ради о њиховој ефикасности... У политичким друштву основни циљ је **максимизирање политичке**, а посредством ње **и укупне друштвене моћи**... Економска друштва окренута су максимизирању економских циљева, а то у крајњој линији значи богатства... Будући да опредељују различите циљеве, не може се било који систем прогласити за мање ефикасан него неки други, ако циљеви из којих је изведено одређење ефикасности – није себи ни постављао нити хтео да оствари (1990, стр. 41).“ „Мотивација коју генерише власништво прожима **цео економски** систем, а није, као у случају државно-административних алокационих аранжмана, сконцентрисана само у управљачком центру“ (исто, стр. 396).

Проблем у нашем истраживаном случају Лесковца је само у томе што се доминантна индивидуалистичко-бихевиористичка вредносна структура једне локалне заједнице сусреће са критеријумима друштвеног окружења којему су циљеви колективистичко-бихевиористички.

Угрожен положај Лесковца видљивије се читава када се стави у однос са упоредивом локалном заједницом града Вршца, који је у истом националном амбијенту, али са другачијим вредносним системом и историјским амбијентом, произвео дијаметрално супротан резултат. Економска илустрација тога је да је готово 100% акција “Хемофарма” из Вршца августа 2006. г. продато немачком концерну “Stada” за 493,9 милиона ЕУР. У исто време вредност капитала компаније “Здравље Actavis” (564.322 акције, према тржишној цени једне акције на Београдској берзи од 8.500 динара), износила је око 57 милиона ЕУР, што последично говори о различитом процесу прилагођавања системском окружењу две упоредне локалне заједнице чије су локалне економије „пословале” у истим условима (тј. за 8,6 пута слабијем степену прилагођавања лесковачке заједнице, која је уз то имала и стартну предност).

То говори да град Лесковац (са својим гравитационим окружењем) није успео да максимизира своју функцију политичке/друштвене моћи у националној заједници (за разлику од упоредног примера Вршца), што је мера његовог неуспеха на специфичном тржишту успостављеног вредносног система у оквиру истог друштвеног окружења. У оквиру Јужне Србије општа мера тог „неуспеха“ се у 2005. г. мерила развојним заостатком *per capita* народног дохотка од три пута у односу на Ниш и два пута у односу на Врање!

ЗАКЉУЧАК

Провера хипотезе на изабраном примеру историје локалне економије Лесковца у Јужној Србији је потврдила нову економску парадигму (економисте нобеловца Дагласа Норта) о вредносном систему једне заједнице који уз сагласност или колизију са циљном функцијом друштвеног окружења производи различите развојне последице. Тиме се и на простору локалне заједнице потврђује универзална важност ове економске парадигме.

Историјски извори о Лесковцу, као гравитационом центру Јужне Србије, послужили су да се ближе разуме социо-економско меандрирање овог подручја Србије кроз процес прилагођавања наслеђене вредносне структуре различитим друштвеним и историјским амбијентима. Својеврсна ишчашеност развојне путање локалне економије Лесковца боље се разуме када је посматрање ослоњено на методолошки апарат који је у економску анализу увео Даглас Норт (Прокопијевић, 2004).

Да ли је промена амбијента у коме се филтрирају процеси прилагођавања у **транзиционој Србији** отворила могућност да наслеђени вредносни систем Лесковчана (и Јужносрбијанаца) поново нађе погодно тло за нови социо-економски раст? Први индикатори на то

не указују. Транзициони талас јесте већ 2005. г. успоставио структуру са већинским приватно-својинским власништвом, али је етатистичка вертикала центра и периферије („подаништва“) остала неокружена. Политичка, финансијска и пословна вертикала је и даље централизована, па се било какав пораст социо-економског удела у националном „колачу“ и даље мора централно верификовати и „контингентирати“.

Занимљиво је да је овај појам позајмљен из међународне трговине (за коју је Пол Кругмен, добитник Нобелове награде за економију 2008. г., показао да ће се утопити у глобално тржиште) и националне царинске политике, а да се на унутрашњем тржишту у појединим његовим сегментима „контингентирање“ испољавало на следећи парадигматичан начин:

(1) Децентрализационе промене у Уставу из 2006. г. и законима о локалној самоуправи и територијалној организацији из 2007. г. су минималне у односу на успостављену структуру политичког система из 1965. године (који је још Уставом из 1990. г. напуштен!);

(2) Финансијски капитал, и поред многобројних банкарских експозитура и филијала у Лесковцу, и даље је концентрисан у националном пијемонту (Београду);

(3) У кратком периоду транзиције није се кандидовало ниједно локално предузеће које би по обиму свог пословања било од националног значаја (поменуто „Здравље Actavis“ то није ни у односу на упоредни „Хемофарм Stada“ из Вршца).

У међувремену је матрица вредносног система локалног становништва вероватно окрњена, али је у историјској перспективи то од инфинитезималног значаја. У смислу Дагласа Норта, шанса ће се појавити тек када дође до усклађености између вредносног система локалног становништва и изграђеног институционално-организационог окружења. За досадашњи историјски кратак период транзиције такав склад се још не назире.

ЛИТЕРАТУРА

- Беџић, И. М. (2008). Скопска продуктна берза. *Лесковачки зборник*, XLVII, 203–216.
- Becker, G. S. (2004). Теорија надметања међу групама које врше притисак ради постизања политичког утицаја. *Економски анали*, 162, 301–328.
- Vuchanan, J. M. (1965). An Economic Theory of Club. *Economica*, 32(125), 1–14.
- Вебер, М. (1976). *Привреда и друштво*. Београд: Просвета.
- Вебер, М. (1968). *Протестантска етика и дух капитализма*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Greif, A. (1989). Reputation and Coalition in Medieval Trade: Evidence on the Maghribi Traders, *JEH* 49, 857–882.
- Димитријевић, С. (1952). *Градска привреда старог Лесковца*. Лесковац: Библиотека Градског народног музеја.

- Ђорђевић, П. (1934). Здравствено стање и социјалне установе у Лесковцу и околини. *Недељне новине*, бр. 32 од 12. августа.
- Ђурић, И. (1990). *Историја – прибежиште или путоказ*. Сарајево: Свјетлост.
- Eggertson, T. (1999). Norms in Economics – With Special Reference to Economic Development. Discussion paper 10–99. Jena: Max Planck Institute for Research into Economic Systems.
- Електродистрибуција, ЈП Лесковац. (2005). *Хидроелектрана Вучје – Светска баштина електротехнике*. Лесковац.
- Енциклопедија Југославије, Пета књига. (1968). Загреб
- European Stability Initiative (ESI). (2006). *The cost of non-Europe: Textile towns and the future of Serbia*, 18 January, www.esiweb.org/pdf/esi_document
- European Stability Initiative (ESI). (2007). Голи у Гету, Цена неуласка у Европску унију, Студија случаја: поређење Лесковца и Штипа, *Економист*, бр. 353 од 26. фебруара, 24-29.
- Кадифевић, А. (1999). Лесковац у урбанистичком извештају архитекте Ратомира Богојевића из 1953. Године. *Лесковачки зборник*, XXXIX, 209–218.
- Каниц, Ф. (2008). Србија, земља и становништво. *Панорама* од 18. септембра.
- Костић, Д. (1997). Штампарије и штампарство у Лесковцу и околини од 1887. до 1941. године. *Лесковачки зборник*, XXXVII, 175–191.
- Коцић, Д. (2008). Други град у Србији, *Наша реч* од 19. септембра.
- Максимовић, М. Ради ти синко. У М.Максимовић, Б. Мијатовић, *Поезија, тржиште, држава*. Центар за либерално-демократске студије; www.clds.org.yu
- Маринковић, Р., Марковић С. (1995). *Локална самоуправа у Србији и Црној Гори*. Београд: Стална конференција градова и општина Југославије.
- Маџар, Љ. (1990). *Сутон социјалистичких привреда*. Београд: Економика и Институт економских наука.
- Милићевић, Г. (1990). *Урбана економика*, Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет.
- Миленковић, С. (2003). *Разарање лесковачке индустрије (1941–1953)*. Лесковац: Народни музеј у Лесковцу.
- North, D. C. (2004). Успон Западног света. *Економски анали*, 161, стр. 215–232.
- North, D.C. (1998). The Rise of the Western World. In P.Bernholz, M.E.Streit, R.Vaubel (Ed.): *Political Competition, innovation and growth. A Historical analysis* (19–29). Berlin et al.: Springer.
- North, D.C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Павловић, М. и др. (1997. и 1998). *Изборне борбе у Лесковачком крају 1919–1939*, књ. I и II. Лесковац: Народни музеј.
- Пекић, Б. (1978-1986). *Златно руно I-VII*. Београд: Просвета.
- Перовић, М. (1954). *Лесковац, трговачки и индустријски град – економска монографија*. Лесковац: Народни музеј.
- Прокопијевић, М. (2004). Установе су кључна ствар (прича о Дагласу Норту). *Економски анали*, 161, 205–213.
- Радић, Р. (1999). Глад у српским земљама XIII-XV века. *Лесковачки зборник*, XXXIX, 9-26.
- Републички завод за статистику. (2006). *Општине у Србији 2005*. Београд.
- Савезни завод за статистику. (1964). *Статистички годишњак СФРЈ 1963*. Београд.
- Спасић, Д. (1999). Средњовековна Дубочица – богата и многољудна земља. *Лесковачки зборник*, XXXIX, 67–77.
- Станковић, С. и др. (1989). Историјат развоја и перспективност изворишта Лесковачке котлине. У Удружење за технологије воде, *Регионални системи за снабдевање водом за пиће, прерада и одвођење отпадних вода* (стр. 33–41), Београд.

- Стојановић, Н. (2004). Лесковац – регионални центар. *Лесковачки зборник*, XLIV, 313–338.
- Стојанчевић, В. (1997). Да ли су Лесковац и Ниш-варош били ослобођени у Првом српском устанку? *Лесковачки зборник*, XXXVII, 157–161.
- Swedberg, R. (1998). Max Weber's Vision of Economic Sociology. *Journal of Socio-Economics*, 27(4), 535–555.
- The New York Times (2007), A Serbian Region Unravels With Its Textile Industry, http://nytimes.com/2007/01/29/world/europe/29serbia.html?_r=1&oref=slogin
- The Herald Tribune International/Europe (2007). As Leskovac goes, so goes Serbia by Nicholas Wood, 29. January.
- Хаџи-Јованчић, П. (2010). *Европеизација Српског Манчестера 1918–1941*. Београд: Удружење за друштвену историју.
- Цветковић, Ј., Вукосављевић-Павловић, В., Вељковић, С., Стојановић, Н. (2005). *Територијална (ре)организација општине Лесковац*. Лесковац: Фонд за развој општине Лесковац.
- Цветковић, Ј. (2004). Социо-економски положај општине Лесковац у Србији. *Лесковачки зборник*, XLIV, 275–311.
- Цветковић, Ј. (1992). *Положај општине Лесковац у Републици Србији и Савезној Републици Југославији*. Лесковац: Завод за друштвено и просторно планирање општине Лесковац.
- Coase, R. H. (2004). Проблем друштвеног трошка. *Економски анали*, 161, 243–266.
- Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *The Journal of Law and Economics* octob. 3, 1–44.

Jovica Cvetković, Higher Business School, Leskovac

SOUTHERN SERBIA AND THE CITY OF LESKOVAC ON THE HISTORICAL OUTSKIRTS: A SOCIO-ECONOMIC PERSPECTIVE

Summary

In this paper a new socio-economic paradigm has been tested on the example of the City of Leskovac in Southern Serbia. The paradigm claims that the system of values in a community can produce different developmental consequences if it is in agreement or in collision with the target function of a social system. The universal validity of this paradigm was tested in the space of one local community.

Historical sources about the City of Leskovac, as one of the centres of Southern Serbia migrated toward by its surrounding population, were used to provide a closer insight into socio-economic winding of this region of Serbia through the process of adaptation of the structures of values to different social and historical environments. The typical “disjointed” path of development of the City’s local economy is seen in this paper from a different perspective when analyzed in terms of methodology introduced to the classical economic analysis by Douglass North.

Possible causes were found for cyclical ups and downs of the local economy as well as of Southern Serbia as a socio-economic space.